

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

mönster som är täckt med element ur förlössarens gängse vokabulär, heter det (s. 136). De föremål som omger Felicia tolkas då med greppet »påminner närmast om», »leder tankarna till», »har sin motsvarighet i». Felicia träder vid ett tillfälle fram på en trappa, omgiven av »högvuxna rosor», och det heter då hos Bak: »Bilden leder tankarna till talrika texter från medeltiden och renässansen där frälsaren avbildas, vilande bland underbara rosor.» Nej, det gör den då inte. Felicia vilar inte, hon står, och rosorna är först och främst för de flesta läsare förföriska, inte frälsande, och så kända är inte dessa medeltida texter att de infinner sig så självklart. Den romantiska rosensymboliken i *Lycksalighetens ö* handlar om det sensuellt vållustiga i fantasi och poesi, och det är väl uppbyggt genom Astolfs förebådande dröm. Inte heller blir jag övertygad av påståendet att »sovkammarens fyra vattusprång påminner närmast om de apokryfiska texter där Kristus' vistelseort placeras vid källan av de fyra paradisiska floderna» (ib). Paradisfloderna går an, men apokryfiska texter? Vilka då, och varför? På det här sättet kan vad som helst bevisas. Faran är också att goda idéer och riktiga uppslag blir underminerade i stället för befästa i läsarens tillägnelse.

Bak gör det inte lätt för sina läsare. Så här kan han skriva: »Medan de 'svagare' palingenetiska motiven – regressus ad uterum, uppslukning – endast inbegriper pånyttfödelse i en högre värld utmynnar de 'starkare' – nekyia, himmelsfärd, eldprov – i ett vida uttrycksfullare mytem: initiantens apathanatismos» (s. 177). En hänvisning i en not bak i boken leder till s. 134–135, där man till det palingenetiska motivet »eldprov» får följande kommentar: »Det sistnämnda elementet ingår i matrisens mytiska serie varför det vanligen medför ett typiskt heroiskt pattern: apathanatismos. Det räcker att påminna om Achilles, Demofon och Mayanamati som badar i eld i avsikt att vinna evig ungdom». Detta är inte god pedagogik. De många tekniska termerna, latinska och grekiska, borde en oinvigd läsare ha fått bättre förklaringar till, gärna sammanförda, eller åtminstone via ett sakindex ha fått möjlighet att jämföra de ställen där termerna används.

En teknisk egenhet i avhandlingen är att citaten ur Atterbotexten aldrig placeras. Det är inte så lätt att hitta deras kontext och bedöma dem där. Inte heller diskuterar Bak valet av textunderlag – första upplagan – eller förhållandet mellan de två upplagorna av *Lycksalighetens ö* och om skillnaderna betyder något för tolkningen.

Baks lärdom är mycket omfattande, men hans kritiska förhållningssätt till sina idéer och hans framställningsförmåga är inte i nivå med den. Man kunde ha önskat en betydligt mer prövande och mer pedagogisk utläggning av en idé som är långt ifrån ointressant och som rör ett stort litterärt konstverk som sannerligen behöver en aktualisering för nya generationer. Ett kontinentalt bidrag till dess utforskning med nya idéer och ny energi som detta är mer än välkommet, men som läsare kommer ur en svensk lärdomstradition har jag här svårt att känna mig oreserverat entusiastisk.

Louise Vingé

Åke Åberg: *Västerås mellan Kellgren och Onkel Adam. Studier i provinsens litterära villkor och system.* (Västerås kulturnämnds skriftserie nr 15.) Västerås 1987.

I maj 1987 disputerade i Uppsala litteratursociologen Åke Åberg på en diger lunta betitlad *Västerås mellan Kellgren och Onkel Adam* (446 s.). Om avsikten med undersökningen heter det i förordet (s. 13) att författaren velat

»kartlägga den litterära kulturen i en svensk provinsbygd under de händelserika årtiondena i slutet av 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Hur förhöll sig människorna där till vittherheten under den dryga mansåldern mellan den tid, då upplysningsandan började märkas även i landsorten och vårt land kunde visa upp de första proven på en mogen litterär kultur, och den tid, då en ny, realistisk smak, buren av nya samhällsgrupper, passerat tröskeln till vårt samhälle?»

Liksom orden i bokens titel »mellan Kellgren och Onkel Adam» antyder här en ungefärlig tidsram 1775–1850 för undersökningen. Beträffande avgränsningen i rummet förbereds läsaren på flexibilitet i hanteringen genom följande resonemang (s. 15):

»Man kan undra över den geografiska avgränsningen för mitt område. Det bestäms inte av ett språk eller en institution utan av en svärdefinierad, t. o. m. hypotetisk, tradition. I första hand motsvarar undersökningsområdet den gamla staden Västerås med omland, dvs. ungefär den nuvarande Västerås storkommun, men det verkliga influensområdet för ett litterärt Västerås synes skifta för olika företeelser och grupper, och att fastställa deras räckvidd har varit en del av min uppgift. Området kan vara den ursprungliga staden eller det kan begränsas av en dagsresa med hästskjuts, ibland kan det vara länet eller t. o. m. stiftet.»

Utöver målet att kartlägga den litterära lokalkulturen under en tid som flytt signalerar ÅÅ i sin inledning (s. 13) också ambitioner att ge sig i kast med vissa generella problem, främst då kanske frågan om relationen mellan lokalsamhällets litterära kultur å ena sidan och vad han där och senare omväxlande kallar rikskultur (s. 14, s. 256), centralkultur (s. 13, s. 240), rikslitteratur (s. 252, s. 253), det stora systemet (s. 13, s. 234, s. 268) å den andra sidan:

»Min erfarenhet som kulturdistributör, folkbibliotekarie, i olika miljöer hade övertygat mig om att olikheter existerade både dessa miljöer sinsemellan och gentemot den centrala kulturen. Men kunde de beläggas?»

Beträffande *metodik*en förklarar ÅÅ (s. 14) att han i hög grad måste låta denna styras av tillgång på material. Han skiljer mellan två huvudtyper av strategier utifrån materialets beskaffenhet:

»Min uppgift har varit starkt bunden vid tillgången på material. Detta har varit av två slag. Dels har det varit institutionellt-kvantitativt och belyst kollektiva förhållanden, kanske med risk att brist i djup och konkretion, dels biografiskt-kvalitativt, vilket ingående belyst individuella förhållanden, men då inte kunnat säkra någon representativitet. Och även om jag uteslutit den breda majoriteten av befolkningen, vars litterära kultur sannolikt är åtkomlig endast med folklivsforskarens metoder, finner jag att jag kunnat behandla bara delar av mitt fält, ungefär som meteorologen lämnar fakta endast från ett fåtal givna observationspunkter.»

Följande ÅÅ:s egna anvisningar i inledningen (s. 14)

kan man urskilja fyra huvuddelar i boken, där kapitlen 1–5 innebär en första del om resurserna för en litterär kultur. De två första kapitlen (s. 17–44) ger en bild av undervisningen i skolorna som förutsättning för förmåga att tillägna sig skönlitteratur, dels hos allmogen, dels hos medelklassen. Ett tungt vägande tredje kapitel »Böckerna» (s. 45–115) kartlägger olika spridningsmekanismer för lektyr i regionen: bokhandel, bokauktioner, bibliotek, läsesällskap, boklån mellan enskilda, avskrifter. Avsnittet om avskrifter vidgar sig till en fängslande analys av de s. k. Kallermans samlingar och av Johan Fredrik Kallerman själv (1772–1832), länsbokhållare, lasarettssyssloman, salpetersjuderidirektör, sparbanksföreståndare och samtidigt en av de centrala figurerna i regionens kulturliv fram till sin död.

Kap. 4 (s. 116–119) uppmärksammar summariskt teatern främst som kanal för kontakt med dramatiska texter medan lokaltidningars uppkomst och utveckling, i första hand med sikte på inslagen av litterärt stoff, ingående analyseras i kap. 5 (s. 120–165). Kapitlet om lokalpressen bildar en sorts övergång till undersökningens andra huvuddel som bäst karakteriseras genom följande citat från ÅÅ själv (s. 14):

»I några svårdokumenterade avsnitt talas där om hur resurserna utnyttjades och utövades, om lokalkulturens art, dess bärare och organisationsformer, om de impulser som påverkade den, om dess produktion – med ett utförligt exempel – och om dess plats i samhället.»

Denna andra del omfattar liksom tredje och fjärde endast ett kapitel, nämligen kap. 6 »Mötesplatser och röster», men avsnittet (s. 166–237) tävlar inte desto mindre i längd med kapitlet om böckerna. Man får här veta mycket, om läsande i olika kretsar och släktklaner i Västerås men också åtskilligt om musikliv och amatörteater. Efterhand möter man lokala författare och deras produktion, främst då »borgerskapssångaren» domprostsonen och läroverksadjunkten Elof Jedeur (1782–1841) men också produktion av tillfällespoesi överhuvud i staden.

Vi är så framme vid tredje delen och kap. 7 »Konflikter mellan lokalkultur och rikskultur» (s. 288–280). Kapitlet är uppbyggt i fem kronologiskt ordnade avsnitt där de fyra första fokuserar en eller ett par intellektuella med mer eller mindre kritisk inställning till staden eller regionen: den unge poeten Michael Choraëus (1774–1806) på 1790-talet, Johan Olof Wallin på 1810-talet, Atterboms väninna med författarpseudonymen Euphrosyne alias Julia Nyberg (1785–1854) i Skultuna (socialt förankrad i brukets tjänstemannakretsar) och andra romantiker på 1820- och 30-talen samt under samma decennier gymnasielektorn och professor skytteanus Carl Thomas Järta (1802–41), son till den välkände Hans Järta. I kapitlets femte avsnitt ljusnar det över vägen. Där vill ÅÅ, främst stödd på analys av noveller i lokalpressen under 1830- och 40-talen, visa hur en ny kulturell självkänsla är i vardande i regionen.

Undersökningens fjärde del, slutligen, utgörs av kap. 8 »De utövande. Två biografier» (s. 281–332). Under denna något mystifierande rubrik döljer sig två alldeles utmärkta studier – gjorda med skickligt utnyttjande av dagboks-material – kring läshunger och läsvanor hos två personligheter på andra håll i regionen än dess centrum. Den ena är den välkände författaren till stiftets första serie av herdaminen prosten Johan Fredrik Muncktell (1764–1848) i Ir-

stad mellan Enköping och Västerås. Den andra är prostinnan Ulrika Borelius (1794–1883), en syster till skalden och litteraturprofessorn i Uppsala C. W. Böttiger. Efter giftermål med den 22 år äldre Jacob Borelius kom hon att under flera decennier bo i Skinnskatteberg i provinsens nordvästra hörn.

ÅÅ:s avhandling karakteriseras av en beundransvärd bredd och rikedom och vittnar om en solid tillägnan av relevant tidigare forskning på en rad olika fält som det varit nödvändigt att kombinera för att få grepp om den litterära kulturen i regionen under den studerade epoken: traditionell litteraturhistoria, teaterhistoria, kyrkohistoria, politisk historia, folklivsforskning och så förstas inte minst lokal topografisk litteratur och personhistoriska arbeten om provinsen. Författaren har fyndigt spårat upp tryckt och otryckt källmaterial av betydelse för uppgiften och med energi och gott kritiskt sinnelag avpressat källorna viktig information. Givande teoretiska impulser har hämtats från bl. a. tysken Rolf Engelsing, främst kanske distinktionen mellan »intensiv» och »extensiv» läsning som visat sig mycket användbar i studien över prosten Muncktell. Vad man framför allt fäster sig vid är förmågan till rekonstruktion av det konkreta och individuellt mänskliga ur det myller av detaljer, figurer och händelser som lyfts fram i dagen. En personligt präglad diktning med inslag av eftertänksamma »undringar» bidrar också till att göra arbetet till en i långa stycken allmänt fängande läsning.

Efter denna redovisning av min allmänt höga värdering av undersökningen några kritiska påpekanden och reflexioner.

Verket hade vunnit på en stringentare disposition. Kap. 6, med den stämningsskapande men föga klagörande rubriken »Mötesplatser och röster», är skäligen heterogent. Det faller i stort sett sönder i en första del om hur olika grupper i själva staden Västerås använder litteratur och i en andra del om stadens egna litteraturproducenter med Elof Jedeur i spetsen. Skildring och analys av olika sätt att använda litteratur vävs alltså samman med en analys av förutsättningar för produktion och producenter. En mera funktionsduglig organisation hade varit att slå ihop kapitlets första del med kap. 8 där ju i princip samma perspektiv är lagt på två litteraturbrukare i regionen i övrigt. Läsaren hade då haft lättare att på egen hand anställa jämförelser mellan läsvanor m. m. bland kretsar i provinsmetropolen och på orter i periferin. Det senare partiet i kap. 6 om Elof Jedeur & kompani hade förtjänat att göras till kärnan i ett kapitel om det litterära *skapandet* i staden eller gärna hela provinsen. Påfallande nog saknas i undersökningen ett samlande grepp kring det komplexet. En konsekvens av det är bl. a. att den intressanta lantjunkaren och filosofen på landsvägen Otto Sebastian von Unge (1797–1849) strövar omkring i olika kapitel utan att finna någon varaktig stad. Genom den disposition verket fått tenderar på det lokala aktörsplanet skapande av litteratur att glida ihop med läsande av litteratur (eller tillägnelse överhuvud) till en gemensam smet. Det kan ligga vissa poänger i det – inte minst verkar det demokratiskt tilltalande – men det är knappast en strategi som hjälper till att lyfta fram centrala mönster i det kultursociala spelet eller den kulturhistoriska processen.

Det är frestande att se ett samband mellan detta dispositionella missgynnande av det skapande perspektivet med

det ljumma intresset och famlande handlaget rörande förlagens roll i den litterära kulturen. Kontrasten till iver och förmågan att etablera kunskap om förmedlarsidan fram till »brukarna» är slående. En förklaring till bristen på balans ligger nog i författarens bakgrund av bibliotekarieveteran – man rör sig helst och säkrast på områden som man känner av egen erfarenhet. I varje fall tvingas jag konstatera att avhandlingen ger en klart missvisande bild av Västeråsförläggaren Johan Laurentius Horn (1726–1801) trots att hans konterfej valts till anslående titelplansch. Nedvärderande heter det (s. 49) att förlaget bestod av ca 70 titlar varav 10 skönlitterära. En analys av bl. a. Horrnns talrika förlagskataloger – en typ av källmaterial som ÅÅ påtagligen försummat att orientera sig i – visar att förlaget omkring 1790 bör ha omfattat över 300 titlar. Listan över Horrnns tio skönlitterära arbeten innehåller flera onöjaktigheter.

Horn var inte förläggare till översättningen av Youngs *Night Thoughts* och inte heller till Samuel Richardsons *Clarissa*. Sant är att Horrn 1785 ansökte och 1786 beviljades privilegium på båda arbetena (jämte en del andra) hos kanslikollegium (formellt hos K.Mjt) men i praktiken utgav han inget av dem. 1787 trycktes första delen av *Doctor Edvard Youngs Nätter* i översättning av Albert von Lantingshausen hos den bekante J. Ch. Holmberg i Stockholm, med en andra del på samma tryckeri 1790 och nya upplagor 1791–92 och 1798–99. Åtminstone första upplagan saknar särskild förlagsmarkering men verket upptas inte överraskande på Holmbergs förlagslistor 1794 och 1800 medan det inte påträffas på Horrnns under motsvarande tid. Richardsons *Clarissa* trycktes överhuvud aldrig i svensk översättning men däremot kom på Horrnns förlag 1789 *Den nya Clarissas sannfärdiga historia* 1–2 av Marie Le Prince du Beaumont (se Fr. Böök, *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809*, 1907 s. 413). ÅÅ verkar ha hamnat fel i båda fallen genom att i sin analys av Horrn som förläggare nästan enbart hålla sig till bevarade privilegiebrev på enskilda verk i Lindhska arkivet (KB); resultatet visar metodens begränsade möjligheter.

Som upphovsman till *Blandade nöjen* (förlagd av Horrn 1785) identifierar personregistret (s. 443) legationssekreteraren Samuel Olof Tilas (1744–72). Men den Tilas som svarat för översättningen – ty det verkar genomgående endast vara fråga om översatta stycken – var i själva verket officeren Daniel Axel (född 1747) som 1788 försvann till Amerika (enligt Elgenstierna). Denna D. A. Tilas tycks i mitten på 1780-talet haft ett intressant samarbete med Västeråsförläggaren. I varje fall översatte han för Horrn också den 1785 utkomna *Lucile eller dygdens framsteg* av N. Restiffe de la Bretonne (ej på ÅÅ:s lista). Väsentligare än dessa misstag är att siffran tio skönlitterära verk är alldeles galen. Den måste mångfaldigas. Låt mig endast ta upp fallet Holberg. ÅÅ anför ett enda verk av honom, *Moraliska tankar* (1782), som förlagsartikel hos Horrn. I själva verket framhöll redan Karl Warburg i *Holberg i Sverige* (1884) Horrn som »specialist på Holberg» (s. 31 f., 43, 59, 63). Åtminstone fem av lustspelen förlades av Horrn – några för första gången i Sverige – liksom *Niels Klims resa*. Det förtjänar också nämnas att Horrn 1783 lanserade Voltaires *Candide* i Sverige under titel *Candidus eller allt till bästa*.

Inte heller behandlingen av Johan Gustaf Björnståhl

(1773–1837) är särskilt tillfredsställande. Björnståhl flyttade över sin firma från Stockholm till Västerås 1827 och var verksam där till sin död. Liksom i Stockholm kombinerade han sortimentsbokhandel och kommersiellt lånbibliotek med förlagsverksamhet. Hans förläggarfunktion under Västeråstiden lämnar ÅÅ helt åt sitt öde vilket knappast är försvarbart. Även om verksamheten hade blygsam omfattning har det dock sitt intresse att Björnståhl t. ex. 1835 agerade förläggare för tre visserligen tunna arbeten av O. S. von Uнге som tidigare och senare gav ut på förlag i Stockholm (Z. Hæggström) och troligen också dessemellan prövade trycka på egen risk. Uppgiften att Björnståhl 1831 utgav ut »en realisationskatalog, vars innehåll delvis går tillbaka till 1700-talet och tycks bygga bl. a. på återstoden av Horrnns gamla lager» (s. 53) bygger uppenbarligen på feltolkning av källmaterial. Den s.k. realisationskatalogen är i själva verket en katalog över Björnståhls »allmänna» förlag. Vid sidan av en omfattande utgivning av folkböcker och vistryck – som han fortsatte med i blygsam skala under Västeråstiden – disponerade nämligen Björnståhl i mitten av 1820-talet över ett förlagslager på ca 115 artiklar som han åtminstone i stort sett medförde till Västerås (se min uppsats »Jacob Gustaf Björnståhl. Sago- och viskung i Stockholm på 1820-talet» i *Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*, 1988 s. 103 ff.). De allra flesta titlarna hade inte utkommit med honom som primär risktagare utan senare övertagits från t. ex. förlag som upphört (bl. a. ingick flera av C. J. L. Almqvists tidiga skrifter i lagret). Om artiklar från Horrnns förlag hittat vägen till Björnståhl vill jag lämna öppet men till övervägande del var det fråga om böcker tryckta efter 1809. Det som fått ÅÅ att bedöma listan som en realisationskatalog är troligen angivna rabatter vid mängdköp som varje förläggare arbetade med.

Omsvängningen på förlagssidan i Västerås från livfullheten under Hornepoken, med kulmen ca 1775–1790, till praktiskt taget stiltje under hela 1800-talet är för övrigt ett intressant fenomen, förtjänt av forskargrubbel. Det får sin relief genom en rakt motsatt kurva för grannregionen Örebro. Tryckerifirman Lindh (start 1753) drev där under 1700-talets senare hälft förlagsverksamhet övervägande på folkskriftområdet (inklusive katekeser, psalmböcker och ABC-böcker), men enligt vad det synes under stor ekonomisk framgång. Efter en övergångsperiod i början av 1800-talet då översatta romaner spelade en stor roll i utbudet utvecklades förlaget ca 1820–50 successivt till troligen ledande förlag i Sverige – kanske fränsett den sydligaste regionen där Gleerup i Lund nog hade övertag – för litteraturförsörjning på de lukrativa sektorerna offentlig undervisning och religiös uppbyggelse. Ett inslag i denna process är betecknande nog att Horrnnska förlagets boklager, utgivningsrätter och tryckeri – det senare dock mera tillfälligt – 1811 vandrade över till den expansiva Örebrofirman (berörs av ÅÅ s. 50).

I kap 3 »Böckerna» visar Åberg genom en imponerande grundlig och givande analys av bokannonseringen i lokalpressen hur nätverket av förbindelser mellan förläggare i övriga landet och detaljister i Västerås fungerade vid olika tidpunkter (främst gäller det perioden 1814–31; s. 58–75). Med en bättre orientering i förlagskataloger som källmaterial hade han dock kunna komplettera och kanske också förenkla analysen. Före Bokförläggareföreningens stiftande 1843 – medlemmarna i föreningen blev i princip

bundna att nyttja samma kommissionärer – anger många förläggare (senast från 1770-talet förekommer uppgifter) då och då i sina förlagslistor vem eller vilka som för deras artiklar på olika orter. Flera tidigare forskare har för övrigt utnyttjat sådana uppgifter såsom Schüch (1923), Lext (1950), Östman (1983). Ett intressant faktum är t. ex. att Västerås inte är representerat på en lista 1812 från stockholmsbokhandlaren Anders Wiborg som nu började etablera sig som viktig förläggare på den vittra kvalitetssidan. Om luckan sedan fylldes ut vet jag inget om men möjligen har Wiborg föredragit att i denna »närregion» sälja med andra metoder, t. ex. vid besök på stadens marknader (ÅÅ noterar ett sådant besök 1818 s. 52). Man ser här en typ av information som kunnat ge bidrag till förklaring av frånvaron av böcker i det av lokala kommissionärer annonserade utbudet (diskuterat s. 64).

En svaghet i sammanhanget är att Åberg låter tryckarfunktion glida samman med förläggarfunktion. I de flesta fall – då funktionerna täcks av en och samma person eller firma – spelar det i praktiken ingen roll. Men det finns åtskilliga böcker i materialet där säkert eller troligen förläggaren är en annan än tryckaren. Bortsett från Wiborg fanns det flera andra stockholmsbokhandlare utan eget tryckeri som under perioden drev förlagsverksamhet i växlande omfattning – Utter & Compani, J. G. Björnsthål, J. A. Probst, J. G. Walter, Pär Götrek, J. C. Hedbon, Norman & Engström, P. G. Berg, Wiborg & Compani m. fl. Översättare lät inte sällan trycka på eget förlag liksom viktiga originalförfattare som Esaias Tegnér. Då det t. ex. heter (s. 70) att Schillers *Jungfrun af Orléans* (1813) »kommer hos Deleens» och *Don Carlos* (1813) »hos Marquards» är det bara fråga om en tryckeriuppgift. Troligen har i båda fallen översättaren B. J. Törneblad – specialiserad på Schiller – innehaft förlaget. Och Hörberg-ska tryckeriet var definitivt inte förläggare av Nicanders översättning av *Othello* (1826) utan i stället bokhandlarna Norman & Engström – det framgår av titelbladet. Det skall erkännas att det ofta är besvärligt att fastställa primärförläggare till en bok från denna tid. Men det ges olika möjligheter och det är i varje fall inte rimligt att bara sopa problemet under mattan.

Till Åbergs försvår kan anföras att Lorenzo Hammarsköld föregått med dåligt exempel i en bibliografi som ingår i underlaget för den analys som jag diskuterar. En av föregångarna till *Svensk Bibliographi* – som från 1828 och framåt kontinuerligt redovisar bokproduktionen i landet – var ett samskandinaviskt projekt där utgivningen i Danmark, Norge och Sverige 1814–16 listades i en katalog per år, utgiven 1815–17 på Gyldendahls förlag i Köpenhamn. Enligt företalen till katalogerna serveras vid slutet av varje post namn på »Trykkested og Forlaegger» för boken. Men den svenske uppgiftslämnaren Hammarsköld har i själva verket stillatigande nöjt sig med att ge tryckeriets namn, förmodligen därför att det var det enklaste. För framtida nyttjare av dessa Hammarskölds årsbibliografier kan alltså en varningssignal utsändas.

Som ett led i analysen av Västeråsutbudet har Åberg klassificerat och gjort statistik på den totala utgivningen enligt nämnda bibliografier 1814–16 och ett par senare 1821 och 1822–23, också av Hammarsköld, samt motsvarande för 1830–31 i *Svensk Bibliographi* (redovisad i Bil. A, s. 397). Att klassificeringen delvis skett av Åberg framgår vid studium av katalogerna 1814–16 – de saknar

nämligen varje ämnesuppdelning. Samtidigt finns resonance hos ÅÅ som klart utsäger att grupperingen går tillbaka på bibliografiernas egen . T. ex. (s. 63, jfr också s. 51 f.):

»Skönlitteraturen rymmes på Bil. A under titlarna Romaner, Dramatik, Vitterhet – som bäst motsvarar vad vi förstår med »poesi» – samt Lyrik, som däremot huvudsakligen är tillfällesdikt av ofta rätt efemär art – och i någon mån Vitterhet på främmande språk. För våra begrepp är gränsen mellan »Vitterhet» och »Litteraturhistoria och Estetik» ofta flytande, och i flera fall har även den senare avdelningen hänförs till Skönlitteratur.»

I bibliografierna 1821–31 finns en ämnesuppdelning med åtminstone i stort sett de rubriker som ÅÅ här anför – klassificeringen skiljer sig för övrigt en del åt mellan dessa bibliografier inbördes. Tydligt har ÅÅ – med vissa justeringar, jfr nedan – övertagit klassificeringen av böckerna därifrån till sin egen bilaga A. Att han däremot tvingats utföra motsvarande gruppering på egen hand av materialet 1814–16 borde klart ha utsagts – det är en omständighet av metodologisk vikt.

Emellertid gör Åbergs grepp om epokens systematik på området ett på en gång självsvaldigt och lite famlande intryck. Om man håller sig till klassificeringen av huvudgruppen »De sköna vetenskaperna» (ungefär svarande mot den senare termen »Skönlitteratur») i *Svensk Bibliographi* 1830 är den finfördelad i nio undergrupper a) till i) rubricerade: Allmän teori och kritik (7 poster), Lyrik (15), Epik (6), Dramatik (9), Skämtsamma skrifter och satirer (17), Vältalighet (8), Romaner och noveller (52), Vittra samlingar (17), Strödda vittra ämnen (3). Som delvis framgår av citatet ovan har ÅÅ slagit ihop »Vittra samlingar» och »Epik» till en grupp »Vitterhet». Hopslagningen kan vara motiverad men att reservera termen »Vitterhet» enbart för den versdiktning som ryms inom »Epik» och »Vittra samlingar» överensstämmer knappast med tidens språkbruk (t. ex. romaner och dramatik ingick lika väl i området). Samtidigt håller ÅÅ gruppen »Lyrik» utanför sitt paraply »Vitterhet», betecknande den gruppen lite nedlåtande som »tillfällesvers». Läsaren borde åtminstone ha upplysts om att »Lyrik» fortfarande betydde tonsatt och alltså sångbar vers och att det sålunda är förbindelsen med musik som är minsta gemensamma nämnaren, inte »tillfälligheten», hos t. ex. Atterboms *Prolog till Lycksalighetens ö* och *Poetiska eterner för fruvar och mamseller* (båda under »Lyrik» i *Svensk Bibliographi* 1830). Och textgruppen under »Vältalighet», alltså under 1800-talets första decennier en central del av vitterheten – den försvinner oklart vart ur Åbergs system.

I sin studie av läsvanorna hos Ulla Borelius i Skinnkatteberg (kap. 8) tror sig ÅÅ ha tre belägg för att prostinnan kunde läsa engelska (s. 323). Tyvärr räcker de inte till för att tilltro henne denna förmåga utan i stället avslöjas här att det kan vara krångligt att få grepp om distributionssystemet för romaner vid 1800-talets mitt. Ett av argumenten är att Ulla Borelius enligt sin dagbok avslutat läsningen av Charlotte Brontës *Shirley* den 22 maj 1854, en roman som skall ha kommit i svensk översättning först året därpå. I själva verket ingick den i uppsalaförläggarna Leffler & Wassmuths serie *Engelsk skönlitteratur i svensk översättning* som nr 12–13 av vilka med visshet nr 12 distribuerades till abonnenterna redan i februari 1854 (*Svensk Bibliographi* 1854 s. 18). ÅÅ har här vilseletts av Linnströms

boklexikon som just ger tryckår 1855 (I s. 70). Även den bibliografiska solen Linnström har sina fläckar. De två övriga beläggen från dagboken avser att prostinnan i september 1847 läste högt för unga fröken Hisinger på bruksherrgården ur W. A. Ainsworths *Jack Sheppard* (1839) och i januari 1853 tog till sig »Sharlakansbokstafven», dvs. Nathanael Hawthornes *The Scarlet Letter* (1850). ÅÅ menar att *Jack Sheppard* överhuvud ej kom i översättning och den andra romanen först 1873. Men i själva verket gick båda som följetong i *Aftonbladet* vid de aktuella tidpunkterna som man lätt kan inhämta via index i lundensaren Ingemar Oscarssons nyttiga avhandling »Fortsättning följer». *Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850* (1980). Utan tvivel är alltså de två notiserna i stället belägg för dagspressens tidiga betydelse som förmedlare av utländsk romanlitteratur till läsare i den svenska provinsen.

Efter dessa kritiska anmärkningar på några enskilda punkter vill jag avslutningsvis göra ett par reflexioner över Åbergs hantering av de generella problem rikskultur-lokalkultur som han då och då berör och i än högre grad signalerar ambition att belysa (jfr citatet i inledningen av min recension). Jag tycker nog att det vilar något svävande och otydligt över de begrepp ÅÅ där rör sig med och att problemen delvis glider honom ur händerna. För att det skulle komma ut något substantiellt ur dessa perspektiv hade det nog behövts mera av grundläggande borning i principfrågor om verksamma faktorer i historiska processer av kultursocial natur. Begrepp som »arenor», »aktörer», »intressegrupper», »kamp om inflytande» kunde t. ex. ha varit användbara analysinstrument vid en diskussion av relationen mellan »rikskultur» och »lokalsamhälle».

En förståelse av spelet på det kulturella planet i Västeråsregionen under den aktuella perioden bör nog utgå från att man levde under influens från vad som hände på två olika »centrala» arenor: dels vid universiteten – och främst då i Uppsala där också kyrkans högkvarter var lokaliserat – dels i rikets huvudstad, med den politiska centralmakten men sammanflätad med den också viktiga delen av teknisk-kommersiell makt och kompetens. Tankar om sådana dubbla influensfält skymtar här och där hos ÅÅ men utvecklas inte ordentligt. Intensiteten i fälten måste ha varierat kraftigt i förhållande till den sektor i regionen där man hade sin materiella förankring, sin sociala funktion och sin socialpsykologiska identitet. Kadrenna i kyrka och skola har rimligen dominerats av Uppsalafältet – deras öden var i hög grad förknippade med aktörer i maktposition på den »andliga» centralarenan – medan officerare, tjänstemän i landsstaten, handlare, skeppare, företagare i olika hantverk, bodbetjänter etc. hade mera motiv att rikta in antennen mot sändningarna från den »världsliga» centralarenan. En aspekt på förändringarna i kulturlivet i Västerås under perioden 1775–1850 kan vara att kadern i den lärda skolan och kyrkan successivt förlorar i relativ betydelse – bl. a. som »kultursponsorer» i t. ex. rollen av bok- och tidningsköpare – i förhållande till främst »näringslivets män». Den nya »lokala» självkänsla i vardande som ÅÅ vill avläsa i Västeråstidningarnas noveller på 1830- och 40-talen menar jag mera rättvisade kan tolkas som en anpassning till sådana förskjutningar mellan »borgerskap» och »lärda» sektorn. Markering av

stolthet över allmän landsortsmässighet eller över specifik Västeråsanda har jag svårt att upptäcka i texterna utan mest växande självkänsla hos »borgerskapet» som är utmärkt förenlig med traditionell inkoppling på stockholmska våglängder.

Men parallellt med maktförskjutningar mellan olika grupper i det lokala samhället som via olika mekanismer kan få sitt genomslag på strukturen i det lokala kulturlivet sker det givetvis parallellt också förändringar av olika typer i de signaler som sänds ut från de centrala arenorna. Ett perspektiv på förändringsfaktorerna leder osökt in på den relation mellan kulturlivet i Västerås och »rikskulturen» som ÅÅ då och då snuddar vid, mest påtagligt kanske i skildringen av den unge Michael Choraesus gyckel 1795 med standarden på de lokala rimmarna (s. 238 ff.). Man är här alltså inne på den *producerande* sidan i stadens litterära liv. Begreppet »central arena» (vari är inbyggt möjligheter till ordentliga belöningar i pengar, makt, berömmelse) implicerar att det är där nationens – eller nationernas – främsta talanger på ett område flockas för att hävda sig, antingen genom att visa sin skicklighet i att behärska ett redan etablerat normsystem eller att med betingande kraft lansera nya grepp i tanke eller form. Ett sådant genombrott för ett nytt »paradigm» på universitetsarenan spelar ju en väsentlig roll under den epok ÅÅ studerat: den romantiska skolans erövring av scenen 1810–30. Endast genom att tävla på de centrala arenorna nås och erkänns professionalism av klass. Den som – frånsett en kortare övergångstid – nöjer sig med att vinna publikframgång i en begränsad region finner sig därmed ständigt spela i en lägre serie än allsvenskan. Denna typ av lokalkulturellt skapande – som regel utmärkt av antingen tidsmässig eftersläpning i förhållande till aktuella signaler från centralarenorna eller av lägre grad av skicklighet i tillämpning av ett normsystem – påträffas givetvis också på orter med institutioner som »bär» de centrala arenorna (man behöver bara påminna sig Uppsalas konditor Ofvandahl). Och omvänt var det givetvis i princip möjligt att på 1800-talet bo i en landsortsstad och ändå agera och hävda sig på riksplanet som t. ex. Tegnér i Växjö eller Selma Lagerlöf i Falun. Med Västerås som boplatz i många år visade sig Lars Gustafsson i vår egen efterkrigstid kunna bygga upp en aktörposition långt utanför den nationella arenan.

*

Åke Åberg är kanske i sin avhandling inte lika övertygande på makroplanet som när han rör sig på mikronivån. Tagen som helhet är emellertid hans undersökning flödande rik på resultat och perspektiv och måste betecknas som en storslagen insats i utforskningen av de svenska lokalregionernas kulturella historia. Det är också ett verk präglad av kärlek till uppgiften och jag är övertygad om att författaren kommer att få gensvar av kärlek från talrika skaror av tacksamma läsare fram genom åren.

Bo Bennich-Björkman

Peter Ulf Møller: *Efterspil til Kreutzer-sonaten. Tolstoj og kønsmoraledebatten i russisk litteratur i 1890'erne*. Gyldendal 1983. (*Postlude to the Kreutzer Sonata. Tolstoj and the Debate on Sexual Morality in Russian Literature in the 1890s*. E. J. Brill, Leiden 1988.)